

תגובות

הרב יעקב אריאל

צדק צדק תרדוף (תגובה)

בגיליון אמונת עתיך 103 ניסן תשע"ד (עמ' 103-107), דן הרב רוני מרטן בנושא הצדק החברתי. לדעתו, אין בהלכה מקום לצדק חברתי כפוי על ידי החוק אלא רק לצדקה התנדבותית על ידי האזרחים.

לענ"ד יש ויש חיוב הלכתי לצדק חברתי חוקי ממלכתי, נוסף על חיוב הצדקה האישי ההתנדבותי.

טענתו הראשונה של הרב מרטן היא שהלכות צדקה מצויות ב'שלחן ערוך' בחלק 'יורה דעה' ולא בחלק 'חשן משפט', וברמב"ם הן מצויות בסדר זרעים ולא בסדר קנין או משפטים. והנה ב'שלחן ערוך', חושן משפט, (סי' קסג סעי' א בהגהה) נפסק:

וכופין בני העיר זה את זה להכניס אורחים ולחלק להם צדקה וליתן בתוך כיס של צדקה.

אומנם זו הגהת הרמ"א בשם ה'מרדכי' (פ"ק דב"ב) ו'תשובת מיימוני' (ספר קנין סי' נט), אך יש הפנייה מפורשת לפסיקת המחבר: 'עיי'ן ביו"ד סי' רנו אימת חייב ליתן לכיס של צדקה'. ושם פסק המחבר (בסעי' א):

כל עיר שיש בה ישראל, חייבים להעמיד מהם גבאי צדקה אנשים ידועים ונאמנים, שיהיו מחזרים לגבות מכל אחד מה שהוא ראוי ליתן ודבר הקצוב עליו, והם מחלקים המעות מערב שבת לערב שבת ונותנים לכל עני מה שיספיק לו לשבעה ימים... מעולם לא ראינו ולא שמענו קהל מישראל שאין להם קופה של צדקה...

המשפט האחרון מלמד על מסגרת של צדקה ממוסדת של הציבור. אמנם מדובר בה במפורש בעיקר על צריכת מזון, אך כפי שנראה, לא דווקא עליה. ההפניה ל'יורה דעה' באה לומר שלא רק הרמ"א סבור שיש חיוב ציבורי לעשות צדקה, אלא גם המחבר סובר כך, ורק מסיבות טכניות הדבר נכלל בהלכות צדקה ב'יורה דעה'.

מקור דברי המחבר הוא ברמב"ם, בהלכות מתנות עניים, שם מדובר לא רק בחיוב צדקה אישי, אלא גם בצדק חברתי חוקי מחייב. לדעת הרמב"ם עצמו ב'מורה נבוכים' (ח"ג פרק לט), סדר זרעים נושא מסר מובהק של צדק חברתי:

המצוות אשר יכללם ספר זרעים מחבורנו... אלו המצוות כולם כשתשתכל בהן אחת אחת תמצאם גלויי התועלת, כחמלת העניים והדלים ולעזור האביונים במינים חלוקים, ושלא יציק לצריך ולא יענה לב איש חלוש בעניינו כאלמנה ויתום וכיוצא בהן...מעשר שני צוה להוציאו במזון לבד בירושלים, להיות זה מביא בהכרח לעשות ממנו צדקה... ויביא להתקבץ במקום אחד שתתחזק האהבה והאחוה בין בני אדם חוזק רב.

כל סדר זרעים הוא **חובה גמורה**. כל החיובים אינם צדקה התנדבותית ואינם מצטמצמים להספקת מזון בלבד, כי העניים המקבלים מעשר מהיבול לא יוכלו לאכול בעצמם את כל המעשר (מעשר מ- 100 טון לימון הוא כ- 10 טון! כיצד יוכלו העניים לאכול כמות כזאת של לימונים?). העניים רשאים למכור את המעשר לאחרים ולממן את צרכיהם השונים, לא רק מזון. המטרה ברורה: צמצום הפער שבין העשירים לעניים. אמנם חיובים אלו חלים רק באדמת ארץ ישראל, אך היא הנותנת, התורה אכן פונה בעיקר לחברה הישראלית החיה בארץ. היא דורשת ממנה נורמות גבוהות יותר מחברות אחרות בארצות אחרות. זוהי המשמעות העמוקה של קדושת הארץ - חברה צודקת ומגובשת, שהפערים שבה אינם עמוקים. 'כל ישראל ערבין זה בזה' - בעיקר בארץ. החקלאי המפריש יותר מ- 20% מיבולו למטרות של צדק חברתי עלול להיות אביון בעצמו. מסתבר שהוא רשאי לגלגל את העלויות הגבוהות של המעשרות על שכמם של הלקוחות העירוניים. נמצא שכל החברה הישראלית ביחד נושאת בעול הצדק החברתי, ולא רק החקלאי. לצערנו, מכל החיובים, רק מעשר עני נוהג גם בימינו. ואף הוא לא מיושם למעשה במלואו (להוציא חקלאים המודעים לכך. גם ציבור הצרכנים המדקדק במצוות דואג בעיקר לכך שיאכל אוכל כשר, אך לא עושה כמעט דבר ליישם את העיקר - לתת לעניים). האם פטורים אנו מקיום רצון התורה לצמצם את הפערים בין עשירים לעניים בדרכים אחרות? קדושת הארץ אינה מצטמצמת רק במצוות יישובה אלא גם באחריותנו לחברה צודקת יותר. ידועים דברי מרן הרא"ה קוק שקיום כל המצוות התלויות בארץ בשלמות מקרב אותנו לשיטה הסוציאליסטית (להלן נעמוד על ערכה של שיטה זו).

גם צורת המיסוי לפי ההלכה, מצביעה על המגמה לצדק חברתי ממוסד. אפילו צורכי ביטחון, או צורכי מצווה, שכולם זקוקים להם בשווה, כולל העניים, העניים משלמים עליהם פחות והעשירים משלמים יותר. המס הוא פרוגרסיבי, לפי ממון, או לפחות חלקו לפי ממון, כמבואר ב'שלחן ערוך' (חושן משפט סי' קסג שם). אמנם צודק הרב מרטון, שהתורה לא דרשה שוויון מלא. אין אפשרות מעשית ליצור שוויון כזה, והניסיון מעיד שהוא לא צלח. אך צמצום הפערים בין עשירים לעניים הוא בהחלט מגמת התורה. הרב מרטון טוען שחיוב הצדקה הממוסדת מצטמצמת למזון וכסות בלבד; אולם היעלה על הדעת שהתורה לא חייבה לדאוג גם למחסה מקור ומחום? מה התועלת במלבוש, כשהעני חשוף לגשם ולשלג והוא רועד מקור בלא מדור?

ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' קסג סעי' ה) נפסק:

ישב שם ט' חדשים, כופין אותו ליתן צדקה לקבורה שקוברים בה את העניים

ועושים להם **כל צרכי קבורה**.

היעלה על הדעת שחיוב מדור הוא רק למתים ולא לחיים? אתמהה! הרי מדור לחיים גובל בפיקוח נפש. הוא קודם למצוות קבורת מתים. הציבור חייב בו, מקל וחומר. בתי חולים לא היו בימי קדם, לכן אינם מוזכרים בפוסקים. אך ב"ה בעולם המודרני יש בתי חולים משוכללים, האשפוז בהם יקר מאוד, ולא כל אחד יכול לעמוד בו. האומנם אפשר לומר שהתורה אינה דורשת רפואה שוויונית על חשבון הקופה הציבורית? קברים - כן,

ובתי חולים - לא?! האם אפשר לקיים רפואה מתקדמת ושוויונית רק על סמך צדקה התנדבותית? (נדבנים מוזמנים לבנות אגפים בבתי חולים שייקראו על שמם. אך החזקה שוטפת של מערכת רפואית מתקדמת, חייבת להיבנות על בסיס מוצק של תקציב קבוע המגויס מהציבור). אין מנוס מהמסקנה שמצוות פיקוח נפש מחייבת הטלת מסי חובה פרוגרסיביים על כלל הציבור.

לא ניתן לדקדק בלשון הפוסקים ולומר שהקופה הציבורית חייבת רק במזון ומלבוש הכרחיים. המושג 'הכרח' הוא יחסי. בימינו מזון אינו רק פרוסת לחם יבש. מדור אינו רק ד' על ד' אמה, בלא מים זורמים וחשמל, ובלא שירותים צמודים וכדומה. בימינו רמת החיים עלתה בכל התחומים, ולכן מזון חייב לכלול דברים נוספים מלבד לחם, ומדור חייב לכלול גם מזון! הפוסקים כתבו שמושג העוני משתנה בכל דור ודור לפי צרכי הדור (שו"ת 'חתם סופר', יו"ד סי' רלט) והוא הדין כל הצרכים. יש ללמוד תורה לעומק וליישמה לרוחב.

שמעתי מחוקרי מדיניות הרווחה המודרנית שאחד הזרזים לרעיון הרווחה הציבורית היה תרגום הרמב"ם לאנגלית. הוגי דעות נכרים שקראו ברמב"ם על חיוב הקופה הציבורית התפעלו מהרעיון, ובעקבותיו הניעו את הרעיון של מדינת הרווחה. היהדות היא שהביאה לעולם את רעיון הצדק החברתי, נוסף על הצדקה ההתנדבותית, ועליה לשמש דוגמא לעולם כולו. אך לצערנו ולבושתנו, הפערים בין עניים לעשירים בארץ הם מן העמוקים בעולם! פערי השכר בין הבכירים במערכת הכלכלית לבין הזוטרים הם פערים של פי 200 ויותר!

צודק הרב מרטן שהעיקרון הסוציאליסטי ששלט בעבר, שכל רכוש הבורגנים ניתן להפקעה על ידי הפרולטריון, בצורה גורפת, אינו צודק. הפרולטריון אינו בעלי הרכוש, והפקעתו בלא רשות היא בדרך כלל גזל גמור (אם כי ניצול מחפיר של הפרולטריון להתעשרות קלה של הבורגנים אכן לא הייתה צודקת, והיה צורך לתקן עיוות זה. הרב קוק תמך בכך רעיונית). אולם בפערי השכר המוגזמים, הצורך במיסוי הגבוה צודק בהחלט. הבכירים אינם בעלי הרכוש שאותו הם מנהלים. שכרם משולם מרווחי המפעל או הבנק. אמנם מגיע להם שכר גבוה יותר, בזכות אחריותם הגדולה, ניסיונם העשיר, כישוריהם הייחודיים, מרצם ויוזמותיהם. אולם, עם יד הלב, האמנם הצלחת המפעל או הבנק, תלויה רק בהם? בלא מסירותם ואחריותם של העובדים הזוטרים, הם לא היו מצליחים. יתרה מזאת, רווחי המפעלים והבנקים נובעים בעיקר מצריכת ההמונים. צריכה מוגזמת זו, פרי יוזמתם של הבכירים, היא היוצרת, בין היתר, את הפערים העמוקים בחברה. הצדק מחייב שהגורם לפערים - גם יצמצם אותם.

צודק הרב מרטן בדבר אחד. לא נכון לפתור את כל בעיית החברה רק בדרך ממוסדת של מיסוי מחייב. יש צורך בנדיבות הלב, ברגישות מוסרית, בחינוך האדם שיתנדב מרצונו, וינדב מהונו ואונו לנזקקים. אולם מאותה נקודת מוצא של רגישות מוסרית, לא נצא ידי חובה בצדקה התנדבותית בלבד, אלא גם בצדק חברתי כולל ומחייב. הצדקה ההתנדבותית היא חובת הנותן מרצון, והצדק החברתי הממוסד הוא זכות המקבל. כל אחד משלים את חברו, רק בשילוב נאות של שניהם - 'עולם חסד ייבנה' (ר' בספרי 'הלכה בימינו', עמ' 342-353 במהדורה החדשה).